Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, *ISSN 2224-9257*
Filologiya məsələləri № 6, 2025
Səh. 418-423

https://doi.org/10.62837/2025.6.418

OFELYA İSMAYILOVA
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
E-mail: ismayilova_ofelya@mail.ru

DAHİ SƏNƏTKAR VƏ İNSAN QƏLBİNİN BİLİCİSİ F.M. DOSTOYEVSKİ

Annotasiya

Məqalə qüdrətli və realist yazıçı, öz ölməz əsərləri ilə dünya ədəbiyyatı xəzinəsini zənginləşdirən, insan qəlbinin bilicisi Fyodor Mixayloviç Dostoyevskiyə həsr olunmuşdur. O, bütün yaradıcılığı boyu əsərlərində ziyalının, cəmiyyət tərəfindən rədd edilən şəxsin, cinayətkarın və yaxud özünə qəsd edən bir insanın taletini amansızlıqla təhlil etmişdi.

Arzu olunur ki, gələcək tədqiqatçılar da bu tarixi şəxsiyyətin zəngin yaradıclığını tədqiqat obyektinə çevirsinlər.

Açar sözlər: **dahi sənətkar və realist yazıçı, tarixi şəxsiyyət, F.M. Dostoyevskinin kəskin və ifşaedici realizmi**

F.M. Dostoyevsky as a genius artist and connoisseur of human souls

Ofelya Ismayilova
Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS
E-mail: ismayilova_ofelya@mail.ru

Abstract. The article was dedicated to Fyodor Mikhailovich Dostoyevsky, a connoisseur of human souls, a genius artist and realist writer, who enriched the treasury of world literature with his immortal works. All along his entire creative career, he uthlessly analyzed the fate of intellectuals, people rejected by society, criminals, and people who committed suicide.

Hopefully, future researchers will also turn the rich creativity of this historical figure into an object of research.

Keywords: genius artist and realist writer F.M. Dostoyevsky, a connoisseur of human souls, severe and assusing realism of a writer

Giriş / *Introduction*

Məlumdur ki, rus ədəbiyyatı progressiv və bədii keyfiyyəti ilə bütün dünyada şöhrət tapmış bir ədəbiyyatdır. Məşhur rus yazıçısı, insan qəlbinin bilicisi, sözün dahi sənətkarı Fyodor Mixayloviç Dostoyevskinin əsərləri ədəbiyyat və mədəniyyət

tarixinə daxil olmuş əsərlər siyahısındadır. Bu əsərlərdə özlərini dərddən itirmiş insanların ah-nalələri və iniltiləri bir yerə toplanmışdır. Onun yaradıçılığı nəinki rus, bütün dünya ədəbiyyatı tarixində parlaq zirvələrdən biridir. Dünya ədəbiyyatında onun gədər ziddiyyətli, mürəkkəb və tədqiqi çətin olan az yazıçı tapılar.

Bu görkəmli yazıçının əsərlərini oxuyarkən biz onun yaradıcılığında yüksək estetik idealı, qətiyyətli güclü xarakterlərə marağı və bu qəhrəmanların ekstremal vəziyyətdə gərginliyə düşməsinin şahidi oluruq. Azərbaycanda F.M. Dostoyevskinin əsərlərinin dilimizə çevrilməsi, bütün xalqlarda olduğu kimi, rus və azərbaycan xalqları arasında tərcümə təşəkkülü tapan ədəbi əlaqələrin çox önəmli növüdür.

Əsas hissə / *Main Part*

F.M. Dostoyevskinin insan ruhunun dərinliklərini dərk etməsi onun öz taleyi ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır. Həbs, ağır iş, sürgün, epilepsiya, yoxsulluq, yaxınlarının ölümü - bütün bunlar onda həyata və əzablara qarşı bənzərsiz bir baxış formalaşdırdı. Öz ağrısı ilə başqasının ağrısını hiss etməyi öyrətdi.

Kənardakı həyat - xüsusən edamı gözləmək müddəti - onun psixikasında silinməz iz buraxdı. Bu "yaşayan ölüm" yazıçıya dünyaya xaricdən deyil, daxildən fərqli baxmaq bacarığı verib. O, insanı daim xeyirlə-şər, imanla-imansızlıq, ümidsizlik və ümid arasında dəyişən bir varlıq kimi qəbul edirdi. Bu, onun psixologizmi nəzəri yox, dərindən hiss etməsi idi.

Fyodor Mixayloviç Dostoyevski 1821-ci ildə Moskva şəhərində dünyaya göz açmışdı. Sonralar Peterburqa köçmüş yazıçı daima və ömrünün axırına qədər onu tərk etməyən və insanı alçaldan pulsuzluğu, kasıb çinovniklərin taleyini, paytaxtda yaşayan varlılar və kasıblar arasındakı fərqi izləmişdi. Yazıçının birinci povesti olan "Kasıb insanlar" onu cəmiyyətə tanıtmışdı.

V.Q.Belinskinin sözlərinə görə, bu gənc yazıçı birinci dəfədir ki, rus ədəbiyyatında "kiçik adamların" taleyini cəmiyyətin sosial faciəsi kimi təsvir etmiş və onların şəxsiyyətində kamil insanları görmüşdür. Tənqidçi, həmçinin, onu "psixoloji xarakterlər" yaradan yazıçı kimi qiymətləndirmişdi.

Sonralar ədib gizli inqilabi təşkilatın iclaslarında iştirak etmiş və bu atmosfer onun dünyagörüşünə və yaradıcılığına güclü təsir etmişdi. O, 1849-cu ildə həbs edilmiş və Petropavlovsk qalasına yerləşdirilmişdi. Ona ölüm cəzası təyin olunmuşdu. Çar I Nikolayın əmri ilə axırıncı dəqiqələrdə ölüm hökmü Omsk adasına sürgün edilməklə, 4 illik katorqa ilə əvəz olunmuşdu. Sonralar o, 1859-cu ildə azadlığa çıxandan sonra əvvəlcə Tverdə, sonralar isə Peterburqda fəaliyyətini davam etdirmişdi.

Fyodor Mixayloviç Dostoyevski qüdrətli və realist sənətkar olduğu kimi, öz ölməz əsərləri ilə dünya ədəbiyyatı xəzinəsini zənginləşdirən, insan qəlbinin ən gizli bucaqlarına dalıb, oradakı ən dəhşətli təzadları: işığı – zülməti, gözəlliyi – çirkinliyi,

nəcabəti – rəzaləti, insani ehtirasları və heyvani hissləri məharətlə açıb göstərən dahi bir yazıçıdır. Onun romanları gecənin bağrını dələn dəhşətli qışqırıq kimiydi. Onun müxtəlif illərdə yaratdığı məşhur "Cinayət və cəza", "İdiot", "Şeytanlar", "Yeniyetmə", "Karamazov qardaşları" və "Bəyaz keçələr", "Netocka Nezvanova", "Alçaldılmış və təhqir olunmuş insanlar", "Kəndli Mareya", "Yad arvad" və "Çarpayı altında olan kişi" və "Ədəbi ər" əsərləri dünyaca məşhurdur. Bu əsərlərdə F.M.Dostoyevski zorakı mühitdən çıxış yolları axtaran təbəqənin aşağı nümayəndələrinin faciəli həyatı, ədalətsiz şəkildə qurulmuş çəmiyyətdə yaşayan müxtəlif ziyalıların yoxsulluq vəziyyəti haqqında dərin düşünmüşdür və yazıçı bu əsərlərdə xüsüsi bədii ideya qüvvəsini əks etdirilməsinə nail olmuşdu.

Görkəmli filosof Mixail Baxtin Dostoyevskinin əsərlərini "polifonik", yəni çoxsəsli adlandırmışdır. Bu o deməkdir ki, onun romanlarında çoxlu müstəqil, bərabər səslər - şüurlar var ki, onların hər biri öz həqiqətini ifadə edir. Yazıçı oxucuya bir nöqteyi-nəzəri catdırmır, faciəli və ya dağıdıcı da olsa, hər bir personajın fikrini sona qədər inkişaf etdirməsinə şərait yaradır, qeyri-adi psixoloji dərinliyi ortaya qoyur. Dostoyevski personajlar arasındakı dialoqları sadəcə təsvir etmir - onların hər birinin daxili dialoqunu göstərir. " Şeytanlar"da qəriblik və kinsizliyə alışmış Stavrogin özü ilə daxili söhbət aparır, həyatın mənasını tapmağa çalışır. Uçurumla tövbə, allahsızlıqla iman arasında əzab-əziyyətlə mübarizə aparır, amma bu mübarizə faciəvi şəkildə başa çatır - seçim edə bilməmək, iradənin iflic olması ilə. Beləliklə, Dostoyevski göstərir ki, insan ruhu monolit deyil, hər bir qərarın iztirab və şübhə ilə doğulduğu daxili mübarizə və dialoq meydanıdır.

F.M. Dostoyevskinin romanlarında qadın obrazları da dərin psixoloji fiqurlar kimi üzə çıxır. Onlar təkcə emosional zənginliyi ilə deyil, həm də mənəvi gücü ilə seçilirlər. "Cinayət və Cəza" əsərində Sonya Marmeladova qurban, sevgi və iman nümunəsidir. O, Raskolnikov üçün bir növ mənəvi bələdçi olur, onun cinayətini anlayış və şəfqətlə qəbul edir.

"İdiot"da Nastasya Filippovna həyat və cəmiyyət tərəfindən sındırılmış, sevgi və məhv olmaq arzusunun mübarizə apardığı qadının faciəvi obrazıdır. Onun mənəvi dramı oxucunun gözü önündə cərəyan edir - onun daxili konfliktinə rəğbət bəsləməmək mümkün deyil.

F.M. Dostoyevskinin qadın personajları təkcə həssaslıq və iztirabın əksi deyil, həm də yüksək mənəvi dəyərlərin, sevgi və mərhəmətin daşıyıcılarıdır ki, bu da tez-tez öz mövqeyini itirmiş kişilərə dayaq rolunu oynayır.

F.M. Dostoyevski cinayət mövzusuna həqiqətən yenilikçi şəkildə yanaşıb Onu hadisənin özü deyil, ona gətirib çıxaran daxili səbəblər, onun insan ruhu üçün nə kimi nəticələri maraqlandırır. Bu mənada "Cinayət və Cəza" sadəcə bir cinayət romanı deyil, cinayətkarın motivasiyasının və psixologiyasının dərindən öyrənilməsidir.

Raskolnikov güclü bir insanı əxlaq normalarını pozmaq "haqqı" nəzəriyyəsinə

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, *ISSN 2224-9257*
Filologiya məsələləri № 6, 2025
Səh. 418-423

əsaslanaraq öldürür, lakin onun ruhu məntiqə tabe olmaqdan imtina edir. Onun üçün cəza həbsdən başlamır, cinayətdən dərhal sonra: əziyyət çəkir, əzab çəkir, özünü itirir. Məhz tövbə, əzab vasitəsilə saflaşma Dostoyevski üçün mənəvi dirçəlişin əsas yoluna çevrilir.

Eyni sözləri digər qəhrəmanlar haqqında da demək olar. "Karamazov qardaşları" əsərində qətl törədən Smerdyakov etdiklərinin yükünü daşıya bilmir və intihar edir. F.M. Dostoyevski üçün cinayət izsiz ötüşmür - tövbə ilə qalib gəlməzsə, ruhu məhv edir.

F.M. Dostoyevskinin fəlsəfəsi pravoslav xristianlıq ideyasına əsaslanır və onun üçün insan ruhunun varlığı, onun dərk etməsi dini baxışdan ayrılmazdır. O, insanın Allahın surəti və bənzəri olduğuna inanır. Bu fikir qəhrəmanların əzab və sınaqlardan keçərək iman və tövbə yolunu tapdıqları süjetlərdə özünü göstərir. Bu mənada "Cinayət və Cəza" təkcə baş qəhrəmanın həbsi ilə deyil, mənəvi dirilişlə başa çatır. Dostoyevski üçün cəza təkcə hüquqi tədbir deyil, hər şeydən əvvəl ruhun təmizlənməsidir. O, insan təbiətinin dəhşətlərini inkar etmir, əksinə onun çevrilmə ehtimalına ümidlə baxır. Məhz bu xristian ümidi onun ruhun təsvirini bu qədər dərin və insani edir.

Ana xəttini öz ziddiyyətlərində çırpınan insanların fikrini təşkil edən və mərkəzində intellektual münaqişələr dayanan bu romanlar insanları heyrətə salır. Bu əsərlərdə asan qazanc, riyakarlıq, pula pərəstiş və insana nifrətin hökm sürdüyü və bütün namuslu, təmiz insanların məhvə məhkum olduqları kəskinliklə gözə çarpır.

Romanlarda Yer kürəsinin bütün iniltiləri, dərddən ağlını itirmiş adamların sayıqlamaları, qorxunc sərsəmlik ərəfəsindəki təlaşlı nidaları sanki bir yerə toplaşmışdı. Onun yaradıcılığı nəinki rus, bütün dünya ədəbiyyatı tarixində parlaq zirvələrdən biridir. Yazıçı, həqiqətən də, gələcəkdən xəbər verən əsərlərində XIX yüzilliyin ortalarında ictimai şüur və varlığın daha mürəkkəb formalarına əsaslanan dərin realizmin xüsusi və təkrarolunmaz növünü yaratmışdı.

F.M.Dostoyevski bədii əsərlərində cəmiyyət tərəfindən rədd edilən şəxsin və ya cinayətkarın "ağlının və vicdanının xəstəliklərini" misli görünməmiş amansızlıqla təhlil etmişdi. Onun əsərləri dilimizə xeyli gec tərcümə olunmuşdur. Bunun səbəbi yazıçının ədəbi və publisistik üslubunun mürəkkəbliyi, gərginlik və sarsılma vəziyyətində personajların daxili monoloqlarının çoxsəsliyi ilə izah olunur.

Azərbaycan bədii tərcümə məktəbinin ən yaxşı nümayəndələri F.M.Dostoyevskinin əsərlərini və hekayələrini dilimizə çevirmişlər. Ümumiyyətlə, onun müxtəlif janrları əhatə edən 9 əsəri və 3 romanı dilimizə tərcümə olunmuşdur. Əsərlərin ilk tərcüməsi 1943-cü ilə təsadüf edir. 1914-cü ildə "Ölü evdən qeydlər" («Записки из мертвого дома») əsərinin kiçik hissəsi "Qartal" adı altında nəşr edilmişdir. Əsəri ADR-nin gələcək rəhbəri olan M.Ə.Rəsulzadə tərcümə etmişdi. Tərcümə dürüst və sərrast edilmişdir. Mütərcim vəzifəsinin öhdəsindən gəlmişdi. O, dolğun və bədii ifadələrlə F.M.Dostoyevskinin fikrini Azərbaycan oxucularına

çatdırmışdı. Həm linqvistik, həm də bədii baxımdan XIX əsrin rus məişətinin milli məsələləri yazıçı tərəfindən dəqiq şəkildə təsvir olunmuşdu.

Məlum olduğu kimi, bu əsər F.M.Dostoyevskinin mürəkkəb və ağır olan həyat dövründən, onun 1850-ci ildə Sibirə sürgün edilməsi ilə əlaqədar xatirələrinə əsaslanmışdı. O, özü qeyd etdiyi kimi, Omskda keçirdiyi dövrü "diri-diri qəbirə basdırılması" ilə müqayisə edirdi. Yazıçı bu əsərində nəinki çar sürgününün dəhşətini ifşa edir, o həm də, sürgündə olan insanların qəlbində mehribanlıq, humanizm və azadsevərlik xüsusiyyətlərini də aşkar edirdi.

F.M.Dostoyevski yaradıcılığının kamil dövrü üçün xarakterik olan əsərlərində burjuaziya reallığının ziddiyyətlərini, zənginlik və yoxsulluğu, "cəmiyyətin güclü qüvvələri" ilə şəhərin alçaldılmış və təhqir olunmuş təbəqəsi arasında olan kontrastlar ifadə olunmuşdur. Bu əsərlərdə yazıçı zorakı mühitdən çıxış yolları axtararaq, təbəqənin aşağı nümayəndələrinin faciəli həyatı, ədalətsiz şəkildə qurulmuş cəmiyyətdə yaşayan müxtəlif ziyalıların yoxsulluq vəziyyəti haqqında dərindən düşünmüşdür. Nümunə olaraq "Cinayət və cəza" romanında müəllif o zamankı cəmiyyətdə pulun rolunu diqqətəlayiq tərzdə oxucuya açıb göstərir, həmçinin, o dövrkü ailə xronikasını da olduqca dəqiq əks etdirir. F.M. Dostoyevskini oxuculara sevdirən mürəkkəb yaradıcılığın müsbət, mütərəqqi cəhətləri, yazıçının kəskin, ifşa edici realizmi, onun yaratdığı dərin psixoloji obrazlardır.

F. M. Dostoyevskini oxuyarkən biz sadəcə olaraq personajın taleyini izləmirik - özümüzə, qorxularımıza, ümidlərimizə, şübhələrimizə baxırıq. Onun qəhrəmanları bizdə yaşayır, çünki onlar bizik. Ona görə də onun əsərləri bizi həyəcanlandırmaqda və düşündürməkdə davam edir. Çünki o, hadisələrdən yox, insan ruhlarından yazıb – elə bir dərinliklə yazıb ki, heç kəs buna nail olmayıb.

Nəticə / *Conclusion*

Yaradıcılığındakı, təfəkküründəki məlum ziddiyyətlərə, əsərlərindəki boyaların tutqunluğuna, bəzən ifrat qatılığına baxmayaraq F.M. Dostoyevski bəşəriyyət üçün qiymətlidir. Çünki o insan və həyat haqqında ürək ağrısı, can yanğısı ilə danışmışdır, bəşəriyyətin işıqlı gələcəyinə inam bəsləmişdir.

F.M.Dostoyevski öz realist romanlarında yeni dövrün ruhuna uyğun dəyişikliklər edir və həyatın dərin qatlarına doğru qəfil, cəsarətli addımlar atır. Onun fikrincə, riyakarlıq və cinayətlər dünyasını həqiqət və yüksək zirvəyə qaldırmaq üçün çox böyük bir qüvvə var: gözəllik. Həqiqətən də bu məşhur kəlam "Dünyanı gözəllik xilas edəcək" Dostoyevskinin romanlarında bütün gerçək əzəməti ilə səslənir.

Ədəbiyyat / References

1. *Dostoyevski F.M. Gümüş dövr ədəbiyyatı. Almanax. Moskva: "Наследие" nəşriyyatı, 2013.*

2. *Dostoyevski F.M. Seçilmiş əsərləri. Moskva: "Наука", 1989.*

Великий писатель и знаток человеческой души Ф.М. Достоевский

Офеля Исмаилова
Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА
E-mail: ismayilova_ofelya@mail.ru

Резюме. Статья посвящается великому русскому писателю, знатоку человеческих сердец Ф.М. Достоевскому и созданным им образам. В творчестве писателя отразились противоречия действительности и общественной мысли, мир человеческих страданий и трагедия ущемленной, униженной личности.

Безусловно, переводить такого сложного писателя создает определенные трудности. В статье частично затрагивается проблема перевода и как переводчики Ф.М. Достоевского раскрыли внутренний мир этих образов.

Ключевые слова: великий писатель и реалист, историческая личность, разоблачительный и острый реализм произведений Ф.М. Достоевского

Rəyçi: Filologiya elmləri doktoru, dosent Lyudmila Səmədova